

СРСР від 21 жовтня 1936 р. всі 37 осіб засуджені за ст. 54–8, 54–11 КК УРСР до вищої міри покарання – розстрілу. Вирок виконано в той же день⁶.

Із засуджених – 35 визнали себе винними у інкримінованих їм злочинах, двоє – Д. І. Цибрій та М. І. Осадчий відмовились від показів щодо причетності до терористичної діяльності.

Військова Колегія Верховного суду СРСР 1 вересня 1956 р. при перегляді цієї справи вирішила: вирок Військової Колегії Верховного суду СРСР від 21 жовтня 1936 р. відмінити і справу виробництвом припинити за відсутністю складу злочину⁷.

Таким чином, міфічна справа щодо «терористичних намагань» вчених ВУАМЛІН та інших науково-педагогічних закладів України свідчить про намагання вищого партійно-державного керівництва СРСР позбутися потенційних ворогів радянської влади.

⁶ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 38407 ФП, т. 27, арк. 104.

⁷ Там само, т. 29, арк. 157.

Сергій Білокінь

**Федір Ернст:
невідома автобіографія початку 1930-х рр.**

Кілька років тому вийшла перша монографія, присвячена українському історикові мистецтва, глухівчанину Федорові Ернсту¹. Настав час публікувати з коментарями важливіші джерела, студіювати окремі, вужчі сюжети. Пропоную увазі читачів його ранню автобіографію.

Це важливий документ, який потребує докладних коментарів.

На початку 1930-х років українські діячі відчували наближення загибелі. Літературознавець, перекладач і поет Микола Зеров охоче роздавав свої книжки з дарчими написами, деякі з них я бачив навіть в Америці. Зеров дублював і розсилав своїм кореспондентам автографи своїх віршів (а там варіанти!). Дбаючи про свою спадщину, думаю, він і це робив абсо-

¹ *Білокінь С.В.* Обороні української спадщини: Історик мистецтва Федір Ернст. – К., 2006. – 355 с.

лютно свідомо. Скажімо, під завісу літературної дискусії Микола Зеров не полінувався переписати свій «Сонетарій» для майбутнього літературознавця Зінаїди Єфимової начебто для її роботи, а в супровідному листі від 4 березня 1928 року пояснював: «Если для Вашей работы в моей тетрадке ничего не найдется, примите ее просто как «дар признательности» от гонимого светом и казенными перьями «неоклассика». Потім він ще раз переписав «Сонетарій», надіславши його 30 березня 1935 року з Москви до Ашхабада Василю Чапленкові (1900–1990). Останній перебував в ув'язненні, потім опинився на засланні. Вийшовши на еміграцію, він зеровський «Сонетарій» опублікував². А в передмові до публікації його листів прямо зазначив, що цією акцією Зеров *рятував* своє літературне надбання, надсилаючи його *до сховку*.

Готуючи «Вибране» Зерова, Софія Федорівна, як зазначала вона у відповідній примітці, одержала тексти деяких творів також від Т. Г. Волобуєвої, П. Й. Жураківської, Л. В. Кошової та Л. А. Курилової³. Всі вони мали зеровські автографи.

Виходить, що не після процесу «СВУ» (1930), де він проходив як свідок, навіть не після арештів 1929-го року, а й раніше Зеров був готовий до всього (лист до Єфимової належить до 1928 року). Як розуміємо, ще з баришівських часів, коли він написав про большевиків усе, що думав.

Большевизм і соціальну революцію⁴ Зеров сприймав як невідворотну даність:

Свічки і теплий чад. З високих хор
Лунає спів туги і безнадії,
Навколо нас — кати і кустодії,
Синедріон, і кесар, і претор.

Це — вірш 1921 року. Таке розуміння контексту Зеров проніс до кінця. Цього вірша він подав до друку — і його

² Зеров Микола. *Sonnetarium*. Берхтесгаден: Орлик, 1948. Пор.: Зеров М. *Corollarium*: Збірка літ. спадщини. Мюнхен, 1958.

³ Зеров Микола. *Вибране*. — К.: Дніпро, 1966. — С. 497.

⁴ Пор.: Білокінь С. Соціальна революція в СРСР і пам'ятки Золотоверхого Києва // *Пам'ятки України*. — 2004. — Ч. 2 (143). — С. 96–106; *Його ж.* Микола Зеров // *Наш сучасник Микола Зеров*. — Луцьк: Терен, 2006. — С. 199–272.

справді надрукували — 1933 року⁵. Передчуттям загибелі переймалися у ту пору всі — і інтелігенція, й тодішнє начальство.

Нас не може не цікавити, коли саме, котрого місяця й року вчений свого життєписа, свого Curriculum vitae написав, адже виходячи з цього, ми побачимо, навіщо та з якою метою його було створено. Відтак можна буде уявити, що конкретно цей текст мав би підкреслювати, а про що, навпаки, намагався б змовчати. Щоденник 1925–33 років він писав надзвичайно щиро й відверто, для себе⁶. Автобіографія призначалась для стороннього читача, якому він глибоко не довіряв.

Горішня дата документу, що публікується нижче, — 1930 рік. Того року відбувся процес СВУ, а партійно-державний апарат готувався до нових випробувань. Федір Ернст відзначив, що «з 1922 до 1930 р. працював при науково-дослідній кафедрі мистецтвознавства як дійсний член й керував підготуванням аспірантів». З інших паперів знаємо теж тільки роки. З 1922 року Ф. Ернст — науковий співробітник науково-дослідчої Катедри мистецтвознавства, а з 1926 — її дійсний член. Тут до 1930 року він керував семінаром з українського мистецтва й готуванням аспірантів⁷. Тепер 1930-й рік можна трохи конкретизувати. В іншому випадку він відзначив, що «у 1926–1930 рр. був київським краєвим інспектором по охороні пам'яток культури при Н.К.О. УСРР». Як відомо, заступник завідуючого сектором науки Наркомосу Клим Коник підписав розпорядження про зняття вченого з посади крайового інспектора 19 вересня 1930 року⁸. Знаходимо ще згадку про участь у «підготовчому комітеті до Всеукр[аїнського] музейного з'їзду», але поки що датувати роботу останнього не можемо.

Подій 1931-го й дальших років Ф. Ернст не чіпає. Фактів, що стосуються пізніших років, у тексті теж немає.

Як і багато його сучасників, Федір Ернст провадив щоденник, навіть два. Точні хронологічні рамки другого щоденни-

⁵ Життя й революція. — 1933. — Кн. VIII–IX. — С. 72.

⁶ Білокін С. В обороні української спадщини. — С. 102.

⁷ ІМФЕ, ф. 13-1, од. зб. 2, арк. 19–19 зв.

⁸ ІМФЕ, ф. 13-1, № 2, арк. 13; Нестуля О. Доля церковної старовини. Ч. 2. — К., 1995. — С. 21. Пор.: Остання адреса: Розстріли соловецьких в'язнів з України у 1937–1938 роках. Т. 1. Вид. 2. — К., 2003. — С. 91–92.

ка: 3 червня 1925 року – 22 жовтня 1933 року⁹. Перепущено два роки, що припадають на справу СВУ: немає записів між 23 лютого 1929 року і 11 лютого 1931 року.

Нарешті, Ернст свій щоденник продовжив. Зокрема він почав документувати діяльність влади з вилучення коштовностей і продажу їх за кордон¹⁰. 30 березня 1931 року він занотував: «Комісія з Держторгу (бюро¹¹ Розумовського). Працювали аспіранти (карточки на Кунавіна¹²)» (Арк. 86). І на другий день: «Комісія по виділенню річей золотарства. Працювали з 12-ої до 6-ої й з 8 до 12-ої ночі» (Арк. 86 зв.). Це той матеріал, що міг так чи інакше увійти до автобіографії. Дещо стосувалось персонально Ернста, дечого він хотів би в розповіді уникнути.

Вищою мірою його цікавили події, що торкались Софійського собору, адже протягом кількох років він працював київським краєвим інспектором з охорони пам'яток культури. І після брутального звільнення, що сталося після доносу В. Дубровського¹³, він не замкнувся в собі, а й далі співробітничав з інспектурою. Тож його не могло не хвилювати, що звернення вчених ВУАН від 23 травня 1931 року перетворити Софійський

⁹ Опубліковано його вже двічі: Білокінь С. Щоденник Федора Ернста про боротьбу довкола української культурної спадщини у 1920–1930-х роках: Публікація текстів // Пам'ять століть. 2005. – Травень-серпень. – № 3–4 (54–55). – С. 61–137; Нестуля Олексій Олексійович (нар. 25 березня 1957), Верезомська Світлана Жоржівна, Федір Людвігович Ернст і його щоденник «Художній відділ» 1925–1933 рр. Полтава: Полт. ун-т споживчої кооперації України, 2008. – 242 с.

¹⁰ Білокінь С. Щоденник Федора Ернста про діяльність Госторгу та пограбування українських музеїв // Спеціальні історичні дисципліни: Питання теорії та методики. Число 8–9. Ч. 2. – К., 2002. – С. 35–53. (= Збірка наукових праць на пошану [...] Ярослава Івановича Дзири).

¹¹ Музейниця Любина Памфілівна Терещенко (дів. пр. Гвоздь; Гвоздівна), що вийшла на еміграцію, у спогадах писала: «В Історичному музеї забрали навіть стіл гетьмана Кирила Розумовського» (Терещенко Любина. Згадуючи минуле... // Віра. Livingstone, NJ, 2002. – Листопад-вересень. – Ч. 3 (107). – С. 9).

¹² Див.: Курінний Петро Петрович (4 травня ст.ст. 1894, Умань – 25 листопада – 1972, Мюнхен). Історія археологічного знання про Україну. – Мюнхен: УВУ, 1970. – С. 56.

¹³ Білокінь С. В обороні української спадщини. – С. 289–290, 299.

собор на державний заповідник¹⁴ влада заблокувала. З 19 вересня 1930 року, себто відразу після нього, київським крайовим інспектором став Яків Струхманчук. Уже в наші дні дочка останнього пригадує, що саме завдяки його наполегливості 1931 року були збережені й передані до київських музеїв найцінніші дзвони, зокрема дзвони Софійського собору¹⁵. 6 серпня 1931 року Струхманчук подав заяву про звільнення, прохаючи призначити «хоча би тимчасово відповідального робітника-партійця, який би забезпечив правильну лінію»¹⁶. Все це Ернст добре знав, але ні словом не обмовився про це ні у щоденнику, ані в автобіографії.

Щоденник Ф. Ернста й інші документи свідчать, що в 1931–32 роках київські гуманітарії намагалися врятувати рештки Ірининської церкви. Вчені зазнали поразки — уночі проти 27 березня 1932 року пам'ятку XI ст. було варварські зруйновано, й уламки її перевезено та в безладді покидано в садибі Софійського собору.

Життєпис чільного пам'яткоохоронця, київського крайового інспектора писався на тлі страшних подій. На його очах було знищено кістяк традиційного українського селянства¹⁷. У ті самі — мирні — роки в Золотоверхому Києві було знищено Михайлівський Золотоверхий монастир 1108–1113 років, собор Успіня Пресвятої Богородиці (Пирогощі) 1132 року, Василівську (Трьохсвятительську) церкву 1183 року, Петропавлівську церкву поч. XVII ст., Воскресенську церкву другої пол. XVII ст.,

¹⁴ Історія Національної Академії наук України, 1929–1933: Док. і мат. — К., 1998. — С. 425.

¹⁵ *Геккенберг-Струхманчук Надія*. Мій біль непогамовний // Художник Яків Струхманчук — жертва сталінського терору: Публіцистика / Ред.-упор. О. Мусієнко. — К.: Дніпро, 1997. — С. 48.

¹⁶ *Нестуля О.О.* Доля церковної старовини в Україні. Ч. 2. — С. 21.

¹⁷ *Білокін С.* Масовий терор і голодомори як втілення протиевгенічної політики більшовиків // Голод-геноцид 1933 року в Україні: Історико-політологічний аналіз соціально-демографічних та морально-психологічних наслідків: Міжн. наук.-теор. конф. Київ, 28 листопада 1998 р.: Матеріали. — К., Нью-Йорк: М. П. Коць, 2000. — С. 63–83; *Його ж.* Особливості соціальної політики тоталітарного радянського режиму в контексті евгеніки // Голод 1932–1933 років в Україні: причини та наслідки. — К.: Наукова думка, 2003. — С. 575–587, 593–597.

Братський Богоявленський монастир 1690-х років, Військово-Микільський монастир 1690-х років, Борисоглібську церкву 1692 років, Микільський Пустинний (Слупський) монастир 1715 року, церкву святих Костянтина і Єлени 1730-х років, Грецький монастир св. Катерини 1739–41 років, Петропавлівську церкву на Куренівці 1759 року, Всехсвятську церкву на горі Щекавиці 1782 року та інші храми. Це глибока європейська історія. Ми розуміємо, що нічого подібного в тій самій Америці немає близько.

17 березня 1932 року в ернстівському щоденнику з'явився запис ще про одну старовинну церкву, якої нині немає: **«В 3–4 год. комісія красвої інспектури — огляд Георгіївської церкви [1744–52], де розібрано іконостас і пошкоджено надгробок Іпсіланті»** (Арк. 95). В акті пам'яткоохоронці записали: **«Зовнішній огляд будови з'ясував, що вона перебуває в цілком занедбаному та безгосподарному стані»**¹⁸.

У Страсну П'ятницю 1931 року з ініціативи директора Межигірського технікуму В. Х. Міллера, було погромлено й сам козацький Межигірський Спасо-Преображенський монастир, і ось свідчення очевидця Д. Бурка: **«Знищено дорогоцінні іконостаси українського бароко початку XVIII ст., знищено, лопатами й сапами покопирсано малювання італійського художника Антоніо Скотті, знищено майже всю монастирську бібліотеку (казали, що частину врятовано), дзвони побито, все розорено, ліквідовано»**¹⁹. Ф. Ернст занотував у щоденнику: **«Засід[ання] Бюро Ком[ітету] Охор[они] Пам['яток] Культ[ури] з повідомленням про руйнацію іконостаса в Межигір'ї»** (Арк. 86 зв.). Разом з бойчукістом Василем Седляром вчений рятував давні межигірські портрети. 1932 року він, далі, зробив у щоденнику серію записів, що намагався врятувати твори бойчукістів — портрети кооператорів.

У березні 1930 року — напередодні процесу в справі СВУ — київські пам'яткоохоронці зробили глибоко продуманий,

¹⁸ ЦДАВО України, ф. 1, оп. 7, № 197, арк. 182–184; ф. 166, оп. 9, № 1499, арк. 11, 105. *Нестуля О.* Доля церковної старовини. Ч. 2. – С. 87.

¹⁹ *Бурко (Бурко-Корецький) Демид* (1894–1989). Українська Автокефальна Православна Церква — вічне джерело життя. – Саут-Бавнд-Брук, Н. Дж., США, 1988. – С. 150–151.

відчайдушний, як на ті часи, крок. Напряму протиставляючись політиці й рішенням большевицької влади, більше того, переймаючи ініціативу, вони утворили абсолютно не санкціоновану міжмузейну комісію у складі Якова Струхманчука, Сергія Гілярова, Федора Ернста й Василя Базилевича. Українські вчені вирішили виробити умови, на яких тільки й міг відтоді Госторг' вилучати з музеїв якісь експонати²⁰. Заскочений несподіванкою, Наркомос затвердив протокол березневої наради 1930 р. щойно на початку наступного, 1931 року²¹. Як уже сказано, Ернста зняли з посади крайового інспектора з охорони пам'яток матеріальної культури²². 1 грудня 1930 року було знято з аналогічної посади за його власною вимогою Стефана Таранушенка (на його місце прийшов С. Ф. Беседін)²³. 24 жовтня 1930 помер Стефан Дложевський²⁴.

Як повідомляла преса, 1931 року, в день 70-х роковин смерті Тараса Шевченка у Києві проти Інституту народної освіти мав бути відкритий йому пам'ятник²⁵. Зрозуміла річ, почались такі бурхливі події, що було не до того. Київський пам'ятник відкрили щойно 6 березня 1939 року, а відкривали його ті, хто на той час вцілів.

1932 року для академічного видання Шевченка Ернстові було замовлено присвячену йому монографію. На момент його арешту 1933 року праця була цілком готова й прийнята до видання. Керівник видання віце-президент Сергій Єфремов був звинувачений у справі «Спілки визволення України», разом було ув'язнено багато сотень людей.

²⁰ *Нестуля О.* Доля церковної старовини в Україні. – С. 149.

²¹ Там само. – С. 149.

²² *Нестуля О.О.* Доля церковної старовини в Україні, 1917–1941 рр. Ч. 2. – С. 21.

²³ *Білокінь С.* Двадцять років у житті і діяльності С. Таранушенка // С. А. Таранушенко та проблеми вивчення мистецтва Слобожанщини XVIII–XIX століть: Тези доп. та повід. наук.-теор. конф., присвяч. 100-річчю від дня народження Стефана Андрійовича Таранушенка (1889–1976). – Суми, 1989. – С. 8.

²⁴ *Семенів Микола Матвійович* (1893 – ?). Професор С. С. Дложевський // Записки Українського бібліографічного товариства в Одесі. Ч. 4. – 1930. – С. 85–90.

²⁵ До збудування пам'ятника Шевченкові в Києві [Добірка «З літературного життя УСРР»] // Літ. газета. – 1928. – 25 березня. – № 6(24). – С. 6.

Року 1932 Ернст вираховував кількість карток діячів українського мистецтва у понад 5 тис.²⁶ Обставини перешкодили нормальній роботі Біографічної комісії. Жодного тома словника не було видано²⁷.

1932 року муніципальні господарчі контори захопились у Києві надбудовами, подібно до того, що роблять у місті тепер²⁸. Щоправда, нинішні мансарди здебільшого елегантніші. Отже, 2 липня 1932 року Ернст записав у щоденнику: «На засіданні інспектури оглядав разом з архіт[ектором] Андреєвим, Мощенком і Базилевичем будинок Іпсіланті й будинки №№ 7 й 9 по вул. Січневого повстання (Микільській), на яких комгосп хоче надбудувати верхні поверхи (вирішили відмовити)» (Арк. 102 зв.).

У паперах бригади ЦК КП(б)У та київського МПК з обстеження київських музеїв 29 лютого 1932 року (Кіндрат Кушнірчук, Микола Христовий, № Камінський та Іван Кравченко) після критики стану антирелігійної роботи в Музейному містечку зазначалося: «Для забезпечення охорони і переведення наукової і політосвітньої роботи над пам'ятками “Софія”, “Андрій”, “Десятинні вали” тощо організувати в Києві державний культурно-історичний заповідник “Київський Акрополь”»²⁹.

У музейних експозиціях картини, що були не співзвучні добі сталінських п'ятирічок, доводилось виносити з виставочних залів. 10 серпня 1932 року Ернст записав: «Вечері засідання бригади по реекспозиції. Вирішено закінчити оформлення перевішаних двох залів і зняти релігійні твори Ге» (Арк. 103 зв.). І на другий день: «Обійшли бригадою залі і намітили, що ще зробити — зняти релігійні твори Ге й “Христа” Рєпіна, закінчити перевіску залі» (Арк. 103 зв.–104).

²⁶ ІМФЕ, ф. 13–1, од. зб. 2, арк. 19.

²⁷ Білокін С. Про видання, заборонені на стадії верстки, або тиражі яких було знищено, 1920–1941 // До джерел: Зб. наук. праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. Т. II. – К.; Л., 2004. – С. 554–602. 132 прим.

²⁸ Поветкина Людмила. Как согнать с крыши нежданного «Карлсона»? // Сегодня. – 2002. – 26 февраля. – С. 5.

²⁹ Преловська Ірина Миколаївна (нар. 9 жовтня 1966, Чорнобиль Київ. обл.). «Зважаючи на важливість роботи [...]». – С. 24.

10 грудня 1932 року у щоденнику занотовано: «Вмер Г. І. Квятковський» (Арк. 105 зв.). 12 грудня: «Похорон Квятковського — був у Жовтневій лікарні, тримав промову перед музеєм, пров[од]жав до Караваївської вулиці» (Арк. 105 зв.). 9 січня 1933 року: «З 10-ої до 5-ої перевозив збірку Г. І. Квятковського» (Арк. 108). 4 квітня 1933 року: «О 4-ій год[ині] експертиза в ВУАН портрету Шевченка роботи Рєпіна» (Арк. 112 зв.).

28 січня 1932 року Федір Ернст записав у щоденнику: «З 5-ої до 10-ої чистка співробітн.[иків] с[ільсько-] г[осподарсько-]го музею» (Арк. 92 зв.). Запис від 2 лютого: «Інспектура одержала відомости про те, що наказано негайно о 17 год. дня переносити с.[ільсько-]госп[одарський] музей до Лаври в прим[іщення] Музею діячів і театр[ального] музею» (Арк. 93). Вчені, що працювали в цих музеях, були репресовані. У ті роки опинилось в ув'язненні покоління українських гуманітаріїв. Багато з них, коло Ернст добре знав, на волю вже не вийшли.

15 січня 1932 року було заведено справу оперативного обліку на 21 українських вчених — Василя Базилевича, батька й сина Гілярових, Сергія Маслової, Михайла Новицького, Володимира Перетца, Петра Руліна, братів Яновських, Федора Людвіговича Ернста й інших. Останнім у цьому списку, всупереч українській і російській абетці, значиться Федір Людвігович Ернст.

23 жовтня 1933 року його було заарештовано. Він потрапив у Біломор-Балтійський комбінат. 28 жовтня 1942 року його розстріляли в Уфі.

Про трагічні події тих років докладно розповіла видатний український історик Наталя Полонська-Василенко. У двотомовому нарисі історії Академії, що вийшов у мюнхенському Інституті з дослідження історії та культури ССРСР (sic) вона виділила кілька тем: «Чистка ВУАН», «Ідеологічна перебудова ВУАН 1931 року»³⁰.

³⁰ Полонська-Василенко Наталя Дмитрівна (31 січня 1884, Харків – 8 червня 1973, Дормштадт, Німеччина, похов. в м. Новий Ульм). Українська Академія Наук: Нарис історії, Ч. II: 1931–1941. Мюнхен: Ін-т для вивчення ССРСР (sic), 1958. – 216 с.

Якщо Федір Ернст у партикулярному, приватному щоденнику документував злочини влади проти культури, він писав лише для себе. Його Curriculum vitae має дещо інший характер. Не такий щирий чи відвертий, він призначався, можливо, для іншого ока. Тут він виставляв наперед свої «плюси». Особливо докладно описано роки державності. Підкреслено співжиття з більшовиками. Чи не розраховував він на читача, яким міг бути його слідчий?

Немає в життєписі й деякої позитивної фактографії, тож у даному випадку уточнює датування. З 1931 року Ф. Ернст вважався у Київським художнім інституті на посаді професора³¹. У Curriculum vitae про це ні слова.

Влітку 1931 року з доручення Наркомосу й Всеукраїнського Товариства культурного зв'язку з закордоном він узяв участь в організації та проведенні декади української культури в Грузії³². Делегацію очолив заступник наркома освіти Олександр Полоцький, голова комітету культурних зв'язків Мазуренко, голова правління Держвидаву Крих, начальник «Главискусства» Аркадій Бенькович, Василь Кричевський-старший і представник Київського художнього інституту Федір Ернст. 27 червня прибув увесь склад «Березоля» на чолі з Курбасом³³.

Федір Ернст, Кричевський, Меллер, Рудяков та кілька інших осіб приїхали до Тифлісу трохи заздалегідь — 19 червня. Їм треба було провести підготовчу роботу, передусім з організації експозиції. Ф. Ернст керував організацією виставки українського мистецтва, відкритої в академічних залах національної галереї Грузії в Тифлісі, на яку було привезено кращі експонати українських музеїв³⁴. Про поїздку до Грузії і взагалі про декаду у Curriculum vitae він не згадує.

³¹ ІМФЕ, ф. 13-1, од. зб. 2, арк. 24 зв.

³² Там само, арк. 19 зв.

³³ Бухникашвили Г. Декадник української культури // На рубеже Востока. — 1931. — № 7-8. — С. 20-27.

³⁴ Димний М. Україна гостем у Грузії. Місячник української культури. — [Х.:] Рух, [1932]. — С. 83. Пор.: Сокол В. Виставка українського искусства // На рубеже Востока. — 1931. — № 7-8. — С. 28-30; Баканідзе Отар. Скріплена мудрістю лєнінського вчення // Літ. Україна. — 1972. 21 липня. — № 58 (2961). — С. 2.

Року 1931 Ернста було призначено в музеї на завідувача Кабінетом мистецтв. У Curriculum vitae про це теж не сказано.

Таких подій та обставин він не міг обійти. Якщо він ще не був професором Київського художнього інституту, не був завідувачем Кабінетом мистецтв, можна припустити, що писав він після 19 вересня 1930 року, коли його було знято з посади крайового інспектора, але не пізніше подій 1931 року.

Треба дещо сказати про те, як готувались до арештів партійні й державні функціонери. Як і всі інші, був наповго-ві директор Всеукраїнського історичного музею ім. Шевченка Андрій Костюченко. Активний функціонер, він склав текст своєї характеристики від імені колишнього секретаря Корсунського РПК Тітієвського, який знав його по роботі, як свідка. Ця характеристика потрапила до речових доказів у його слідчій справі: «[...] неодноразово виконував низку відповідальних завдань РПК на селі, виступав по завданням РПК на сесіях облсуда як представник звинувачення»³⁵.

Коли арештували самого Костюченка, і йому було пред'явлено звинувачення, 7 лютого 1936 року він написав заяву: «Виновным в предъявленном мне обвинении себя не признаю. Никакой контрреволюционной работы я никогда не проводил и с к.р. элементами связей не имел. Уклонов от генеральной линии партии не имел. Допущенные мной ошибки при преподавании в конце 1931 года из-за низкой квалификации, отсутствия практик[и] и отсталости [от текущих политических событий] в связи с длительной командировкой на село [по делам коллективизации], я исправил с помощью парторганизации и больше не повторял их. Будучи членом партии и имея ближайшего родственника — брата матери — красноармейца-большевика, расстрелянного немецко-гайдамацкими войсками, я проводил борьбу против различных контрреволюционных элементов. По материалам моего обследования был опечатан органами НКВД Херсонский музей»³⁶. В Києве по моїм заявленням и материалам обследования была чистка от классово враждеб-

³⁵ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, № 33050 ФП / кор. 285, арк. 5.

³⁶ Пор.: Шамша П. Справа ворожих рук // Наддніпрянська правда. — Херсон, 1937. — 17 грудня. — № 288 (2938). — С. 2. Шп. 1.

ных элементов всех музеев Киева, закрыты выставки музеев как националистические, одновременно подавал различные письменные материалы и фотографии органам НКВД, с которыми согласовывал отдельные свои действия»³⁷. Отака була ця людина.

В архівно-слідчій справі Костюченка зберігся документ, доволі цікавий для характеристики тодішньої суспільно-політичної атмосфери, що нагніталась у київських музеях: «Список основных співробітників Всеукраїнського історичного музею в м. Києві, що їх було звільнено з роботи в музеї як нацистів, троцкістів (sic) тощо за час з 1932 р. до 16/Х–34 р. наказом директора т. Костюченка». У списку, що складався по той бік барикади, згадуються ті самі люди: і Ернст, і Базилевич, і Струхманчук. Мабуть, це все-таки випадок, але й тут також 21 ім'я. Невже і чекісти, й номенклатурники грали у двадцять одно?!

Винувальний висновок прокоментував цей список так: «Обвиняемый КОСТЮЧЕНКО составил обнаруженный у него при обыске фиктивный список лиц, которые якобы были уволены как националистические и троцкистские элементы, в то время, как эти лица были уволены по собственному желанию и по другим причинам административного характера. Обвиняемый КОСТЮЧЕНКО признал фиктивность указанного списка, однако отрицает, что этот фиктивный список составлен им (л.д. 63, 129, 120–123, 131, 67–74, 51–53)»³⁸.

Український вчений Ф. Ернст був зовсім інакшою людиною — із зовсім іншого табору. Але чи не писав він свого життєпису теж для свого майбутнього слідчого? Характерно, що, згадавши двох своїх вчителів, Павлуцького й Біляшівського, він не назвав третього — Данила Щербаківського, якому нещодавно перед тим присвятив велику й чулу статтю³⁹.

³⁷ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, № 33050 ФП / кор. 285, арк. 61 зв.

³⁸ Там само, арк. 125.

³⁹ *Федір Ернст*. Данило Михайлович Щербаківський: Пам'яті дослідника // Бібліологічні вісті. – 1928. – № 1 (18). – С. 127–136. Іл. Ще одну, просвітницького характеру, він надрукував у газеті: *Федір Ернст*. Подвижник музейної справи: Пам'яті передчасно загиблого Д. М. Щербаківського // Прол. правда. – 1927. 9 червня. – № 128 (1741). – С. 6.

Данило Михайлович став його старшим товаришем: в історичному музеї ім. Шевченка вони працювали на рівнозначних, за штатним розкладом, посадах і лишили кілька спільних праць: Данило Щербаківський та Федір Ернст. Український портрет. Виставка українського портрету XVII–XX ст. – К.: Всеукр. Іст. музей ім. Шевченка. 1925; Д. Щербаківський, Ф. Ернст. Це про організацію «художніх наук» // Вісті ВУЦВК. Культура і побут. – Х., 1926. 23 травня. – № 21. – С. 2–3. Вони удвох обстежували наслідки муравйовського обстрілу Києва, і коли вийшла в журналі «Куранты» й окремою відбиткою Ернстова студія, Щербаківський її прорецензував⁴⁰. Вони разом, паралельно з представниками влади, підписали акт щодо вилучення з Музею культів та побуту мистецьких коштовностей⁴¹, і таких спільних справ можна перераховувати більше. Уже самому, 1929 року Ернстові довелося підготувати наступний музейний каталог, а наприкінці 1960-х, напередодні смерті, його удова, Тамара Львівна докладно розповіла у спогадах про їхні стосунки, смерть Данила Михайловича і Ернстові рефлексії.

Окремим виданням, накладом 250 примірників, з'явилась його невелика монографія: Федір Ернст. Портретист Гольпайн (К., 1927). Вона вийшла у складі збірника «Український музей» (36. I. – К., 1927. – С. 95–120: 7 вклейок. Резюме: С. 277–279). Відбитка має присвяту: «Світлій пам'яті незабутнього Д. М. Щербаківського». А сам збірник вийшов із вказівкою на титулі: «За редакцією П. Курінного, Ф. Ернста, + Д. Щербаківського, М. Рудинського та С. Гілярова». Загальна присвята всього видання: «Пам'яті академіка М. Біляшівського та Д. Щербаківського присвячує цей Збірник Редакція». 2007 р. його репринтно перевидав збільшеним удвічі тиражем Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник.

Щербаківського згадували у відповідній тональності на процесі СВУ, а їхні молоді колеги, що дожили до шістдесятих років, а дехто навіть до часів пізніших, розповідали, що архів Щербаківського після його загибелі чекісти нещадно перекопали.

⁴⁰ Наше минуле. – К., 1918. – Вересень-жовтень. – Ч. 2. – С. 228–229.

⁴¹ Старожитності. – 1995. – Ч. 3–4 (70–71). – С. 19.

Але було б надто банально, якби Федір Людвігович Ернст писав свого життєписа лише в розрахунку на такого самого, — свого, — чекіста, який, умовно кажучи, над ним нависав. Чудово уявляючи джерельну базу до історії свого власного життя, вчений подумав і про майбутніх дослідників, про нас. Тому текст цієї його автобіографії має силу нюансів, яких тепер більше нізвідки узяти, й такі деталі, які тепер ми так радо цитуємо.

ЕРНЕСТ Федір (Теодор-Ріхард) Людвігович

Народився [закресл.: 10 лист.] р. 1891 у м. Києві. 8-ми років з роду (р. 1900) втратив батька, родина моя лишилась в дуже скрутному матеріальному стані, через це я з 14-ти років віком почав самостійно заробляти приватними лекціями. Гімназію скінчив у м. Глухові на Чернігівщині 17-ти років віком (р. 1909-го). Брав участь у революційних рухах 1905/6 рр.: входив до нелегального «Союзу учащихся», писав статті в нелегальному журналі, що видавав названий союз, брав участь у складанні «петицій», гімназіяльному страйкові, збирав і виучував революційну літературу й прокламації, одвідував нелегальні мітинги й масовки. Протягом мого перебування в гімназії у мене було тричі переведено поліцією трус — останній 1908 р. з розпорядження жандармерії, при чім взято всю [закресл.: нелегаль] літературу, комплект журналу, в якому я брав участь, чернетки статтів і чималу збірку прокламацій. Матеріали ці поступили до Чернігівської жандармерії й частково, наскільки я чув, збереглися досі в чернігівському Окрарху.

Не дивлячись на переслідування гімназіяльного «начальства», скінчив середню освіту р. 1909 й поїхав за кордон, де поступив до Берлінського університету на філософський факультет (історичний відділ). Слухаючи лекції й шляхом читання вже тоді став переконаним атеїстом. Цікавився робітничим рухом і одвідав кілька разів збори робітників з протестом проти пруського виборчого права. Року 1910 вирішив повернутись до Росії, й в кінці р. 1910 з великими труднощами (через неможливість здобути поліцейське свідоцтво про «благонадійність»), поступив до Київського університету, де незабаром перейшов на фах історії та теорії мистецтва. Протягом 1910–

1914 рр. заробляв собі на життя приватними лекціями, працював в університеті, брав участь в революційних виступах студентства з нагоди смерти Толстого⁴², смерти Сазонова⁴³, заборони святкувати 100-річний ювілей Шевченка (1914 р.). Ці демонстрації розганяла кінна поліція й козаки, шаблями й нагайками, при чім одного разу коло міської опери мене пом'яв кінь. З початком імперіялістичної війни мене як громадянина Німеччини 7 серпня 1914 р. було заарештовано й посаджено спочатку до кол. «дворцового» поліцейського участку, де заарештовані тримались в жахливих умовах і неймовірній тісноті, а 23 серпня того ж року вислано з Києва етапом у вагоні для каторжників, за залізними ґратами, спочатку до Оренбурга, потім до Челябінська, а далі за кілька сотен верстов за Челябінськом, де жив в жахливих умовах, особливо 1915/16 р. — у землянках, голодував, працював навіть поденщиком на молотьбі, зазнавав утисків від поліції й жандармів (з наказу оренбурзького губернатора посилався етапом до Челябінського, щоб відсидіти три дні за легке порушення поліцейських правил). Після лютневої революції виявилось, що справу про моє при[й]няття до російського підданства (яку я порушив ще р. 1913–го) наприкінці 1914 р. розв'язано позитивно, але її приховував один з чиновників київського губернатора, сподіваючись на хабаря. В квітні м[ісяці] 1917 р. мене там же в Сибіру (село Куртамиш Челяб.[инського] пов[іту]) було приведено до присяги (текст присяги довелося скласти самому, бо тексту цивільної присяги тоді ще не було вироблено). 12 квітня 1917 р. я по-

⁴² Толстой Лев Николаевич (28 серпня / 9 вересня 1828, Ясная Поляна – 7/20 листопада 1910, ст. Астапово Рязано-Уральської залізниці, похов. у Ясноій Полянє), рос. прозаїк, граф. Див.: *Лавров Павел Арсеньевич* (29 червня 1903 – 1 червня 1973, Київ). Толстовские дни в Киевском университете в 1910–12 гг. // Труды Тбилисского гос. ун-та им. Сталина. Т. 10. – 1939. – С. 137–143.

⁴³ Сазонов (Сазонов) Егор Сергеевич (26 травня 1879, с. Петровське Уржумськ. пов. Вятськ. губ. – 27 лист. 1910, Горний Зерентуй, тепер Читінської обл., Росія), есер, терорист. Виконав партійне доручення — убити міністра внутрішніх справ В. К. Плеве (1904). Одержав вирок — безстрокові каторжні роботи, які відбував на Нерчинській каторзі. Протестуючи проти тілесного покарання, прийняв отруту (БСЭ. – 3. – Т. 24. – Кн. 1. – М., 1976. – С. 131).

вернувся до Києва після майже 3-річного заслання, яке залишило глибокий і тяжкий слід в моїй душі, переповнило ненавистю до царату і всього старого ладу. Сім'я моя, втім числі й стара мати, теж вся була вислана з Києва й повернулася лише восени 1917 р. Першого часу після повернення я відновив свої права як студент Київського університету (звідки мене виключили як підданого Німеччини) й складав останні іспити, які й закінчив навесні 1918 року, після чого приступив до складання іспитів державних, які склав навесні р. 1919, після чого, влітку 1919 року (вже за радянської влади) був залишений при університеті для підготовки до професури.

Довге перебування в Сибіру й вимушена перерва в освіті й науковій роботі викликали в мені особливу жагу — віддатися цілком науці. Перші мої наукові роботи були надруковані ще 1913 й 1914 рр. й присвячені були пам'яткам мистецтва м. Києва й околиці. Українським мистецтвом я зацікавився під впливом проф. Павлуцького⁴⁴, при кафедрі якого я працював у 1911–14 рр. і тоді ж написав велику роботу про київську архітектуру XVII–XVIII століть, премійовану Київським університетом в січні м[ісяці] 1914 р. золотою медалею. Роботою цією зацікавився київський Міський музей (нині Всеукр[аїнський] історичн[ий] ім. Т. Шевченка), матеріалами якого я користувався в процесі роботи, й приступив було до її видрукування в запроєктованому журналі «Известия отдела старого Киева при Киевск[ом] Городск[ом] Музее», але через початок імперіалістич-

⁴⁴ Павлуцький Григорій Григорович (19 січня 1861, Київ – 15 березня 1924, там само), мистецтвознавець. З 1897 проф. Ун-ту Св. Володимира. Займався античним мистецтвом та архітектурою, згодом архітектурою українською. – Тв.: Історія українського орнаменту / Попередні зауваги В. Ханка // Образотворче мистецтво. – 1992. – Ч. 4. – С. 17–18. – Дж.: Книга. [Т.]І. – Відень; К., 1921. – Грудень. – С. 38; Ерст Ф. Григорій Григорьевич Павлуцкий // Среди коллекционеров. – М., МСМХХІV. – Май-июнь. – № 5–6. С. 58–59; Пучков Андрей. Материалы к биографии Г. Г. Павлуцкого // Теорія та історія архітектури і містобудування. Вип. 2. – К., 1998. – С. 168–179; Маньковська Р.В. Музейництво в Україні (2000). – С. 16, 31, 32; Іст. фак. КНУ (2004). – С. 269; Сторчай Оксана. З історії мистецтвознавчої та викладацької діяльності Григорія Павлуцького // Студії мистецтвознавчі. Число 1(5). – К., 2004. – С. 58–70.

ної війни це видання не здійснилось. Після повернення до Києва я тільки й мріяв про продовження перерваної наукової роботи. Дуже гостро стало для мене питання матеріального існування, тим більше що дорожнеча весь час зростала. В цей момент до мене звернувся проф. Павлуцький, при кафедрі якого я працював в університеті, з пропозицією поступити на державну службу на посаду «помішника діловода» відділу плястичного мистецтва при «Генеральному секретарстві освіти», яке тоді вже існувало за Центральної ради. На цю посаду я поступив, наскільки пригадую, 1-го або 10-го грудня 1917 р. Якоїсь серйозної роботи там не провадилось, сам Павлуцький не знав гаразд, куди скерувати працю відділу, сам приходив на кілька хвилин, а решту часу співробітники відділу нудьгували. Апарат відділу залишився в такому ж таки складі і за першого перебування Радянської влади у Києві (січень–лютий 1918 р.), коли на чолі [в] нар[одному] секретарстві освіти УРСР став т. Затонський, і під час німецької окупації 1918 р. — за Центр[альної] ради й гетьманства⁴⁵.

При відділі час від часу збиралась рада з художників та архітектів, завдяки чому я познайомився з цілою низкою київських художників. Після вигнання гетьмана, в грудні м[ісяці] 1918 р. мене запросив до «відділу охорони пам'яток старовини й мистецтва» М. Ф. Біляшівський⁴⁶, який цим відділом керу-

⁴⁵ Хроніку політичних подій тих місяців і років можна простежити за працею: Українська революція і державність, 1917–1920 рр. / Панова А.Л. та ін. – К., 2001.

⁴⁶ Біляшівський (Біляшевський) Микола Федотович (Тодотович; 12/24 жовтня 1867, Умань Київ. губ. – 26 квітня 1926, Київ). Українознавець широкого профілю, наук. і громад. діяч, акад. УАН (з 31 травня 1919). Закінчив 2 Київ. гімназію (1885) та Новорос. ун-т (1891, спершу навчався в Київському та Московському). Один з найактивніших співробітників (1888–1902), член редколегії (з 1889) «Киевской старины». Автор бл. 80 публікацій з джерелознавчих питань українознавства. 1899 започаткував відділ «Археологическая летопись Южной России», який згодом перетворився на перший в Україні археологічний часопис (1903–05), де вмістив бл. 300 нотаток (ЗІФВ УАН. Кн. IX. – 1926. – С. 10). Бібліотекар Київ. політехн. ін-ту (з 1897). Дир. (1902 – 1 грудня 1923) Київ. міськ. худ.-пром. Музею (НБУ. ІР, ф. 31, № 405). Депутат 1 Держ. Думи (1906), належав до Укр. парлам. клубу. Під час Першої світової війни уповноваж. від Спб. АН для охорони пам'я-

вав з самого його заснування, на посаду «фахівця», яка й оплачувалась краще, й зацікавила мене більш науковою роботою з фаху, порівнюючи з попередньою чисто канцелярською роботою. Незабаром після цього, в січні м[ісяці] 1919 р. до Києва удруге прийшла Радянська влада. Невеличкий «відділ охор[они] пам[’яток] старовини» розгорнувся тепер на велику установу «Всеукр[аїнський] комітет охорони пам[’яток старовини й мистецтва» (ВУКОПМИС), з великою кількістю «вчених інструкторів», одним з яких було призначено й мене. Робота наша полягала в тому, що ми обходили будинки й приватні помешкання, де були колекції з пам[’яток старовини, брали їх, на підставі відповідного декрету Раднаркому РСФСР, на облік і в разі небезпеки або одвертого грабіжництва перевозили до найближчого музею — найбільше до І Держ[авного] музею (нині Всеукр[аїнський] історичний⁴⁷). В цей час мною особисто було взято на облік або врятовано від знищення дуже багато пам[’яток культури, які великою мірою збагатили наші музеї. Одночасно з цим за цього другого перебування Радянської влади в Києві я розгорнув роботу в багатьох інших напрямках: 1) закінчив складання державних іспитів при університеті й був залишений при університеті для підготовки до професури (липень м[ісяць] 1919 р.); 2) в лютому чи березні місяці 1919 р. мене обрали на посаду редактора відділу мистецтв Комісії по складанню біографічного словника діячів України при ВУАН,

ток культури в Галичині та Буковині. Член Центр. Ради (1917). Представник Київ. губернії, обраний на Укр. нац. конгресі. Налезав до УПСР. Дійсн. член Всеукр. археол. к-ту (з 1917). Голова Центр. Комітету охорони пам[’яток старовини й мистецтва на Україні (1917–21). Заст. голови Софійської комісії (1919–23). 2 квітня 1920 писав К. Моценкові: «Важко мені, знесли в боротьбі з життям, тяжко на душі, болить увесь час серце. Ледве, ледве перезимували в страшній вохкості, в чаду, в холоді, в одній хатині-погребі: Музей — низ його, зацвів, поріс мохом» (Укр. музей. Зб. І. — К., 1927. — С. 10). Як стверджував Моценко, «[...] М. Т. було усунено невідомо ким і з якої причини, і він одійшов від керування музеєм, в який він вклав усю душу, всі сили, усе життя» (Там само). У 1924–26 очолював Всеукр. археол. комітет. Дійсний член НТШ у Львові, УНТ у Києві, Іст. т-ва Несторалітописця, Московського археол. т-ва тощо.

⁴⁷ Нині Національний художній музей України.

відколи я й почав працювати над складанням словника українських художників (працюю в цій царині вже майже 12 років і зібрав величезний науковий матеріал — понад 4000 імен); 3) в архітектурному відділі ВУКОПМИС'у я провадив реєстрацію пам'яток старовини (старовинних будівель м. Києва), які й взято відтоді на облік, й переведено невеликі замальовки; 4) 22 лютого 1919 р. мене було обрано завідувачем бібліотекою й музеєм при кол. Українській Академії мистецтв (нині Київський художній інститут), на якій посаді я пробув понад 6 років (до травня 1925 р.), зібравши за цей час, абсолютно без будь-яких коштів, велику бібліотеку з питань мистецтва й окремих музей (нині розділені між Київ[ським] художнім інститутом і Будівельним інститутом); 5) був секретарем бібліотечного відділу при Управлінні театрів Київ[ської] ради роб[ітничих] депутатів; 6) був секретарем секції мистецтв Укр[аїнського] наук[ового] т-[оварист]ва (з 30.V.1919 р.); 7) виступав з лекціями й доповідями на З'їзді діячів плястичного мистецтва, «Товаристві студіювання мистецтва»⁴⁸, «Істор[ичному] т-[о-

⁴⁸ [Ернст Федір.] Товариство студіювання мистецтв (Общество исследования искусств) в Києві // Наше минуле. — 1918. — Листопад-Грудень. — № 3. — С. 139–140 (Автор визначається за його власним свідченням: ІМФЕ, ф. 13–1. од. зб. 6. арк. 2). За рекомендацією академіка АН СРСР Михаїла Павловича Алексєєва 24 листопада 1972 року я звернувся до вихованця київської гімназії В. П. Науменка, Андрія Миколайовича Грабаря. Б. Н. Лосський, а він знав його особисто, назвав Грабаря одним з найвидатніших представників російської еміграції: «Если говорить о вкладе русской ученой эмиграции во всеобщую культуру, ему как византологу следует отвести место у вершины шкалы ценностей наряду с такими ее представителями, как археолог Михаил Ростовцев или социолог Питирим Сорокин». Грабар жив у Парижі й написав мені два докладні мемуарні листи, зокрема в одному з них таке: «Моим старшим товарищем там [в Петербургском университете] был Шероцкий. В 1917 года я жил снова в Киеве, как и тот же Шероцкий. В Киеве мы быстро вошли в круг молодежи, интересовавшейся искусством и особенно киевской стариной. Мы основали то "Общество исследования искусств", которое Вам известно. Это был в сущности маленький кружок, но объединявший людей образованных и стремившихся к серьезному знанию. Собрания это[го] кружка происходили в квартирах участников. В них участвовали и Ф. Л. Эрнст, и Зуммер (Обидва були згодом репресовані, і Ернст живий не вийшов. — С. Б.). Эрнст представлял науку о киевских памятниках времен барок-

варист]ві Нестора-літописця» т. і. Всю цю роботу перервав прихід денікінців. Я лишився тільки стипендіятом при університеті (але без утримання) й продовжував завідувати бібліотекою й музеєм Україн.[ської] Академії мистецтва, але саме існування цієї установи було поставлено під загрозу, її позбавили прав державної установи й не давали жодної грошової підтримки. Я за час денікінщини буквально голодував, один час був раптом заарештований на вулиці під час облави на «дезертирів». Мене теж обвинуватили в дезертирстві і з великим натовпом людей (чоловіків із 600) одвели до луцьких касарень, звідки я з великими труднощами через 3 дні звільнився, довівши, що яко професорський стипендіят при університеті маю відстрочку до 30-річного віку (тобто до 1921 року).

Коли почалась евакуація денікінців, голова радянського ВУКОПМИС'у т. Вольський, який жив у підпіллі, ще до вступу Червоної Армії вже скликав комітет, в тому числі й мене, й ми відновили роботу по охороні пам'яток культури. Академія наук й Академія мистецтв стали знову державними установами, розпочали працю, й я знову відновив свою роботу, хоча й не так широко, як 1919 року, тому що центральні установи УСРР вже більше не повернулись до Києва; крім того, рятуючи від плондрування бібліотеку проф. Лук'яненка⁴⁹, я захворів (через інсектив) на висипний тиф і пролежав два місяці (лютий–березень 1920 р.) в ліжку. З приходом поляків (травень–червень 1920 р.) робота знову занепала; я ще не зовсім одужав після тифу й голодував як ніколи ні до, ні після того. Після виходу поляків я знову працював як вчений експерт губ[ерніального] ком[ітету] охор[они] пам[яток] стар[овини] і мис-

ко, и мы уважали его знание и преданность этой специальности. Мне кажется, что у него она была связана с любовью к украинскому прошлому вообще».

⁴⁹ Лук'яненко Олександр Митрофанович (10/22 липня 1879, Київ – 20 серпня 1974, Ялта), славіст, педагог. Закінчив Університет св. Володимира (1903), працював у ньому 1907–20 (приват-доцент, 1911–12 зав. кафедри слов'ян. філології, 1912–20 професор цієї кафедри та кафедри порівняльного мовознавства). 1920–28 викладав у Таврійському університеті. 1934–73 працював у Саратовському пед. інституті, згодом — університеті (Дзєндзелівський Й.О. Лук'яненко О.М. // Українська мова: Енциклопедія. – К., 2000. – С. 297).

т[ецтва] (ГУБКОПМИС), у ВУАН, в Академії мистецтв тощо. Влітку 1920 р. через голод був змушений ходити за 65 верстов від Києва пішки з ріжними хатніми речами для обміну на продукти. В серпні 1920 р. захворів на роботі по охороні пам[’яток] культури на ішіас й пролежав 4 місяці в ліжку (до кінця 1920 р.), після чого поновив роботу на всіх попередніх посадах.

Що до моїх громадських зв’язків протягом періоду громадянської війни, то вони охоплюють переважно кола робітників мистецтва (в першу чергу професори й студенти кол. Академії мистецтв — нині Художнього інституту), музейних робітників, наукових робітників ВУАН в царині літератури й мистецтва. Брав близьку участь в роботі «Общества исследования искусств», до складу якого входила низка моїх університетських товаришів; оцінюючи тепер діяльність цього товариства, вважаю, що воно носило переважно інтелігентсько-естетствующий характер; майже всі члени тримались орієнтації на російську й західно-європейські культури й цілком ігнорували потреби українського національно-культурного будівництва. Питання соціологічного порядку абсолютно не обговорювались.

Другим колом, з яким я часто зтикався, був т. зв. нарбутівський гурток. Художник Г. І. Нарбут в цю добу був ректором Академії мистецтв (де я працював як завідувач бібліотекою й музеєм). Оригінальна постать цього майстра (якого я досі високо ціную як художника) захопила мене — і величезними мистецькими здібностями, і товариським та дружнім поводженням з усіма, й надзвичайно веселим характером з нахилом до чудернацтва. У Нарбута збирався гурт художників, дослідників мистецтва, історії й літератури, який групувався також навколо редакції журналу «Наше минуле» й видавництва «Друкарь». Оцінюючи тепер діяльність цього гурту, вважаю, що безперечно в [його] настрої було багато українського національного шовінізму (sic) [Закресл.: «Безперечно антирадянською постаттю» (?)], але політичні справи ніколи в цьому гурті ролі не відігравали⁵⁰. Збирались переважно з нагоди виходу

⁵⁰ У цьому місці бачимо сліди внутрішньої боротьби. Видно, що на догоду майбутньому читачеві рука вже розмахнулась писати щось малопрстойне, але автор її відразу й зупинив. Задовго до початку арештів,

кожного нового числа журналу «Наше минуле» (вийшло 4 числа), а також з нагоди іменин чи дня народження Нарбути й його дружини — всього, певно, разів 6–7, при чім розважалися співом та музикою (до товариства запрошувались і артисти), танками, постановками різних пародій, шарад тощо.

Дальша моя робота, в зв'язку з заспокоєнням країни й переходом Радвлади до мирного будівництва, протікала під знаком заглибленої наукової роботи в царині історії українського мистецтва й музейного будівництва. До 1925 року я працював в Художнім інституті як завідувач бібліотекою й музеєм і зібрав там досить цінну збірку книжок та речей. Року 1923 мене було обрано на завідувача художнім відділом Всеукр[аїнського] історичного музею ім. Шевченка. До мене цієї посади не існувало; збірки худ[ожнього] відділу до революції ледве налічували 200–300 номерів гравюр, рисунків та картин. За перших років революції утворився т.зв. Фонд, який складався з нагромаджених попід стелю в хаотичному безладді речей. Їх почали тепер помалу, спільними зусиллями, розбирати (не дивлячись на жахливі умови — музей уперше почав опалюватись лише починаючи з зими 1924/5 року). Твори малярства, які входили до компетенції худ[ожнього] відділу, я сортував на російські й західно-європейські й передавав до Картинної галерії (що утворилась значною мірою з цього фонду) та до Музею мистецтв ВУАН, а твори українських художників заносив до інвентарю відділу (інвентар було мною заведено уперше). За час моєї роботи я збільшив свій відділ приблизно в 15–20 разів (він тепер налічує близько 5 1/2 тисяч експонатів), утворив найбагатшу й єдину в СРСР систематичну збірку українського малярства, зайняв з нею весь верхній поверх музею, влаштував близько 10 виставок (тобто в два рази більше, ніж всі інші відділи, взяті вкупі), видрукував з метою популяризації музею та його збірок багато книжок та статтів, при-

1926 р. Федір Людвігович почував себе інакше — вільною людиною. Тоді він писав про нарбутівський гурток зовсім інше, дуже докладно і з цілковитою симпатією. Див.: *Федір Ернст*. Георгій Нарбут. Життя й творчість // Георгій Нарбут: Посмертна виставка творів. [Каталог. — К.:] ДВУ, 1926. — С. 11–86. Пор. також: *Білокінь С.* Сторінками загиблого «Діаріуша» // Пам'ятки України. — 1998. — Ч. 1(118). — С. 30–57: іл.

свячених експонатам відділу. Майже всі видання музею після революції — є видання художнього відділу. Історію цієї роботи (до кінця 1929 р.) я розповів в передмові до видання «Каталогу виставки укр[аїнського] малярства XVII–XX століть», видрукованім мною наприкінці 1929 р. Нині худ[ожній] відділ, хоча й має ще багато недоліків, але зате найбільш упорядкований відділ музею, найбільш завдячує революції свій розвиток і найбільш активний, порівнюючи з іншими відділами. В штаті відділу — тільки двоє людей — завідувач і лаборантка. Вся технічна робота також припадає на мене — самому доводиться часто тягати картини, працювати з молотком, сокирою й ганчіркою.

Інша моя праця протікає по ВУАН, де я досі працюю (з 1919 р.) над складанням словника українських художників (безплатно), як д[ійсний] член Всеукраїнського археологічного комітету ВУАН (теж безплатно), Софійської комісії (теж); у 1926–1930 рр. був київським краєвим інспектором по охороні пам'яток культури при Н.К.О. УСРР; досі працюю як член паритетної комісії по обміну культурними цінностями між РСФСР й УСРР (призначення від ВУЦВК); з 1922 до 1930 р. працював при наук.-досл. кафедрі мистецтвознавства як дійсний член й керував підготованням аспірантів (весь час безплатно). Викладав історію укр[аїнського] мистецтва в 1923–4 рр. в художній школі й 1922–1924 рр. в Археологічному інституті, у 1924 р. історію мистецтв у вищій військовій школі. Працював як член реставраційної комісії в Лаврському держ[авного] заповідника, входив до складу орг[анізаційної] комісії по утворенню Київської картинної галерії, комітету Музею мистецтв ВУАН, підготовчого комітету до Всеукр[аїнського] музейного з'їзду, до різних виставкомів, журі, Всеукраїнського Шевченківського комітету, комітету по упорядкуванню Шевченкової могили, комітету по збудуванню пам'ятника Шевченкові у Харкові (під головуванням т. Г. І. Петровського), читав багато прилюдних лекцій, проводив сотні екскурсій, популяризував та пропагував досягнення нашого мистецтва не тільки в наукових роботах, але й на сторінках радянської преси, особливо «Пролетарської правди», в московських «Известиях», в журналах «Червоний шлях», «Життя й революція» т. і.

ІМФЕ, ф. 13–1, од. зб. 2, арк. 11–13.